

УДК 008:124.5

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.1.5>**Вікторія ХОДУНОВА**

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, 01601, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-7751-9992

Viktoriia KHODUNOVA

PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education, Ukrainian State Dragomanov University, Pyrogova str., 9, Kyiv, Ukraine, 01601
ORCID: 0000-0001-7751-9992

АРХІТЕКТОНІКА КУЛЬТУРИ В АКсіОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ**ARCHITECTONICS OF THE CULTURE
IN AXIOLOGICAL DIMENSION**

У статті розглянуто загальнонаукові положення щодо проблеми культури. Актуалізовано з точки зору філософії, психології, культурології, педагогічних джерел різноманітність підходів до визначення поняття «культура». Обґрунтовано архітектоніку культури, її понятійно-категоріальний апарат. Встановлено, що нині прийнято виділяти такі аспекти культури – генетичний, аксіологічний, гуманістичний, нормативний, соціологічний. Констатовано, що поняття «культура» – це неоднозначне, полісемантичне, багатозмістове поняття, яке характеризується як сукупність матеріальних і духовних надбань, що відбивають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються у результатах продуктивної діяльності; життя людей, яке виражається в найрізноманітніших моделях їхньої поведінки та засобах і продуктах їхньої діяльності: в ідеях, ідеалах, нормах та цінностях. Визначено, що комплексна багаторівнева система структури культури (загальнолюдська – елітарна, народна, масова) визначає її функціональне різноманіття. З'ясовано сутність та зміст духовної культури в контексті духовного зростання особистості. Охарактеризовано унікальність впливу духовної культури на особистість, активізацію її саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення, духовного росту, забезпечення соціокультурного розвитку соціуму. Відповідне місце у нашому дослідженні посідає спроба знайти відповіді на питання щодо поняття «матеріальна культура» як певної сфери культури, що відрізняється від «духовної», як її знакової оболонки, матеріальної форми вираження духовних змістів. Доведено, що «матеріальна культура» не є тотожною ані матеріальному життю суспільства чи виробництву, ані матеріально-перетворюючій діяльності і містить у собі артефакти, які є продуктом людської діяльності, штучно створеною річчю, предметом, а також ідеєю, способом діяльності.

Ключові слова: культура, архітектоніка, артефакти, духовна культура, матеріальна культура.

The article discusses general scientific provisions regarding to the problem of culture. From the point of view of philosophy, psychology, cultural studies, pedagogical sources, the variety of approaches to defining the concept of “culture” has been updated. The architecture of culture, its conceptual and categorical apparatus is substantiated. It was established that nowadays it is customary to distinguish the following aspects of culture – genetic, axiological, humanistic, normative, sociological. It was established that the concept of “culture” is an ambiguous, polysemantic, multi-meaningful concept, which is characterized as a set of material and spiritual assets that reflecting the historically achieved level of development of society and human, all of this are embodied in the results of productive activity; people’s life, which is expressed in the most diverse models of their behavior and means and products of their activity: in ideas, ideals, norms and values. It was determined that a complex of the multi-level system of the structure of culture (universal – elite, popular, mass) determines its functional diversity. The essence and content of “spiritual culture” in the context of the spiritual growth of the individual is clarified. The uniqueness of the influence of spiritual culture on the personality, the activation of its self-development, self-improvement, self-determination, spiritual growth, and ensuring the socio-cultural development of society is characterized. An appropriate place in our research is an attempt to find answers to questions regarding the concept of “material culture”, as a certain sphere of culture, which differs from the spiritual, as its symbolic cover, the material form of expression of spiritual contents. It has been proven that “material culture” is not the same as the material life of society, or production, or material-transforming activity and includes artifacts (from the Latin arte – artificial, and factus – created) that are a product of human activity, an artificially created thing, a subject, as well as an idea, a method of activity.

Key words: culture, architectonics, spiritual culture, material culture, artifacts.

Постановка проблеми. Соціальна напруга, події сьогодення та кризові явища у соціально-політичному та економічному житті в Україні, деконструкція усталених цінностей загострили проблему культури особистості, що являє собою сукупність матеріальних та духовних цінностей та пронизує всі аспекти життєдіяльності. Важливість про-

блеми культури аргументується в законах України «Про культуру» (№ 2778–VI), «Про освіту» (№ 2145–VIII від 02.10.2021), «Про професійний розвиток працівників» (4312–VI від 27.12.2019), «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (№ 2998–XII від 22.05.2021), Національній доктрині розвитку освіти в Україні в XXI сто-

літті (№ 347/2002 від 17.04.2002), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова Українська школа» на період до 2029 року» (№ 988-р від 14.12.2016). Тому вбачаємо за необхідне здійснити характеристику основних категорій поняття «культура» з позицій різних рівнів наукового пізнання.

Аналіз досліджень із проблеми. Науковий інтерес для дослідження викликають праці вчених щодо багатогранності трактування архітекtonіки культури: у філософському антропологічному В. Андрущенко, І. Бичко, І. Зязюна, О. Михайличенко, Г. Падалки, І. Пардера, М. Поповича, О. Рудницької, О. Семашко та ін.; історико-соціальному Е. Маркаряна; аксіолого-акмеологічному І. Вайнберга; соціально-розвивальному У. Бекета, А. Радкліфф Брауна, К. Юнга та ін. Культуру як сукупність матеріальних і духовних надбань досліджували А. Воронін, С. Гончаренко, О. Соя, М. Ковтонюк та ін. Значення цінностей національної культури і мистецтва обґрунтовано у працях Г. Ващенко, Г. Костюшко, Ю. Руденко, М. Стельмаховича та ін. Соціальні та психологічні аспекти духовної культури висвітлено М. Боришевським, Б. Євтухом, О. Киричук, О. Семашко, Ж. Юзвак та ін. У дослідженнях І. Беґа, С. Гончаренка, О. Матвієнко, О. Пехоти, Т. Саєнко, В. Семиченко, С. Яшник, W. Furmanek, W. Sobczyk, W. Walat та ін. визначені якості, які слід удосконалювати у професійній підготовці майбутніх фахівців у вищій школі. Наукові роботи Н. Калашник, Т. Мороз, Ю. Пастухова, Н. Мамчур, Г. Шевченко та ін. звернені до національного та загальносвітового культурного досвіду. Академічну культуру модернізації освітніх систем вивчали R. Barnett, T. Becher, D. Rhode, O. Семиноґ, Н. Рідей, Н. Костриця, Є. Ляхович та ін. Питання фахової культури, її формування та розвитку стали об'єктом зацікавленості багатьох науковців, зокрема В. Кременя, В. Ткаченка, І. Зязюна, Ю. Палюхи, О. Салтовського, Б. Гаєвського, О. Романовського та ін.

Метою статті є розкриття сучасних аспектів особистостей архітекtonіки культури з позицій психолого-педагогічних поглядів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з усіма мистецтвознавчими довідками, слово «культура» – термін семантично неоднозначний і полізмістовний, має латинське походження (від лат. “cultura” – обробка, виховання, розвиток) та охоплює все те, що визначає специфіку людського існування в навколишньому світі (працю, побут, політику, науку, освіту, мистецтво, мораль тощо).

Оцінка поняття «культура» з позицій різних рівнів наукового пізнання дає можливість найбільш повно врахувати всі його особливості. В основі розуміння цього поняття його філософське тлумачення як аналіз певних рис, характеристик, закономірностей суспільства; «зміст» або «спосіб буття» суспільства, всі види перетворювальної діяльності суспільства і людини разом з її результатами [17]. Психологічний словник трактує поняття «культура» як предметно-ціннісну форму освоювально-перетворювальної діяльності, в якій відображається історично виражений рівень розвитку суспільства і людини, породжується й утверджується людський сенс буття [13, с. 82]. У сучасних психологічних дослідженнях «культура» розглядається як сукупність соціальних норм і цінностей, що пов'язана з їх належністю до різних культурно-історичних епох, етносів і культурних практик [6, с. 155, 169]. Ідеї представників історичного опису переконують, що культура змінює людей, їхній рівень життя (творчий, моральний, естетичний, фізичний).

Надзвичайно важливим для нашого дослідження є врахування положень «архітекtonіки культури», що розкривають її структуру: цінності, норми, менталітет, традиції, інновації, коди, знаки; види культурної діяльності – освітню, наукову, мистецьку, літературну, міфологічну, моральну, релігійну, політичну, правову, громадянську, конфесійну, особистісну; форми – духовну і матеріальну; розповсюдження – спеціалізоване та повсякденне.

Уточнимо наше розуміння поняття «культура», що спирається на низку численних праць з такої проблеми. Наука оперує кількома визначеннями терміна «культура», серед них – сукупність матеріальних і духовних надбань, що відбивають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються у результатах продуктивної діяльності (А. Воронін, С. Гончаренко, О. Соя, М. Ковтонюк); показник стану морального здоров'я суспільства, рівень економічних і політичних свобод, його духовного потенціалу (В. Гузь); способи та технологія людської діяльності в усіх сферах; галузь духовного життя людей (А. Могильний, Б. Єрасова); національна свідомість, духовна єдність поколінь (В. Верховинець, П. Павлюк); особливий рівень цілісного всеохоплювального ставлення до навколишнього світу; вільна самореалізація і самовизначення особистості в різних видах діяльності (А. Комарова, В. Самохвалова); інтегрована якість особистості, що є основою її здатності до сприймання, оцінювання пре-

красного і потворного, високого і низького, трагічного і комічного; створення естетичних цінностей у житті й мистецтві (Л. Михайлова, Л. Побережна); формування умінь щодо знаходження оптимальної форми перетворення дійсності (Г. Беленька); успадковані винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, звичаї і цінності (Б. Малиновський); середовище, в якому зростає особистість (П. Брук); «компетентність», «грамотність», «освіченість», «вихованість» (Б. Мещерякова, В. Зинченко); загальна культура індивідуального мовлення носіїв конкретної мови (І. Гамрецький); реалізація особистості в культурі думки, культурі праці й культурі мови (В. Русанівський, А. Юдіна); середовище, в якому зростає особистість (П. Брук); домінувальна рушійна сила, що лежить в основі самоідентифікації нації та через яку визначається її менталітет (Д. Арнольд); естетична цілісність особистості (Г. Рід); вірування, естетичні смаки, знання, професійна майстерність і всякого роду звичаї (А. Радклифф-Браун); комплекс значущих систем розвитку особистості (Д. Лотон); творчий потенціал особистості як транслятор накопичених історією духовних цінностей, формування людини в історичному процесі її розвитку як суб'єкта духовної діяльності (Чжу Цзюньцяо).

Вагомим є доповнення, зроблене Д. Погорілим, Є. Подольською, В. Лихвар, про сутність, місце та значення культури у суспільстві, що дає змогу дослідити її основні аспекти як: суспільно-соціальне явище, що відображає духовне життя людини; творчий процес, спрямований на пізнання людиною навколишнього світу і самої себе у світі, де домінує наука і мистецтво; самопізнання людини, набуття світоглядних установок; сутність матеріальних і духовних цінностей особистості; правила і норми поведінки; фактор формування людських сутнісних сил, людяності, реорганізації її природжених захоплень, потреб, емоцій на справжні людські [11, с. 18].

Можна погодитися з дослідниками М. Межувим, В. Табачковським з тим, що культура представлена в продуктах матеріальної та духовної праці.

За дослідженнями В. Папушіної, духовна культура стала об'єктом самостійного наукового пізнання у XVIII ст. [8, с. 61]. С. Чукут доводить, що духовна культура, з одного боку, народжена церковними Соборами, з іншого – сукупністю вчень Біблії, яка відмовляється від наукових фактів [16]. За визначенням С. Гончаренка, «сукупність матеріальних і духовних надбань відображає історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини та вті-

люються в результатах продуктивної діяльності» [1, с. 182]. Вагомим є доповнення, зроблене М. Заковичем, що для матеріальної культури характерним є досягнення матеріального виробництва, особистісної культури та культури побуту. Духовна культура, на думку М. Заковича, передбачає систему, що складається з пізнавальної (наука, освіта, філософія), моральної, художньої, правової, педагогічної та релігійної культури [3, с. 18]. Г. Ріккерт вказує на зв'язок матеріальної і духовної культури як такої, що «безпосередньо створений людиною, яка діяла відповідно до поставленої мети» [14, с. 55]. С. Кримський розглядає культуру в більш широкому контексті як синергетизм матеріальної і духовної культури, що «оптимізує людський фактор соціального буття і стверджує людинорозмірний світ, структурований за модулями творчості і свободи та альтернативний будь-якій механістичності» [5, с. 132–136]. В. Сабадуха вважає, що змінити пріоритет матеріального на пріоритет духовного – означає подолати панівне положення у суспільстві людини маси [15, с. 153–160].

Ідеї Є. Подольської, В. Лихвар, К. Іванової переконують у тому, що матеріальна культура не тотожна ні життю суспільства, ні виробництву, ні перетворюючій діяльності; при цьому духовна культура є результатом різних форм діяльності людей: пізнавальної, інтелектуальної, філософської, моральної, художньої, правової, педагогічної, релігійної [11, с. 15].

У результаті різноспрямованих наукових розвідок Г. Дворецька збагатила поняття про матеріальне і духовне, як-то: матеріальна культура – артефакти (від лат. *arte* – штучний, *factus* – створений), які мають цінність і символізм для людини; духовна – нематеріальні об'єкти, створені розумом і почуттями людини (мова, знання, традиції, міфи, символи) [2, с. 223]; продуктом людської діяльності (І. Кравченко); а також ідея, штучно створена річ, предмет (Є. Подольська, В. Лихвар, К. Іванова); думки людини (Ю. Нікіщенко); винайдені ідеї та образи (графічні, образотворчі, звукові, електронні записи); одомашнені тварини та відселектовані рослини (О. Шпенглер).

Підтримуємо точку зору А. Пашук у тому, що духовні цінності не існують без матеріального складника, а матеріальні – стануть складниками культури у випадку, якщо візьмуть на себе функцію носіїв соціальної інформації [9, с. 15–16]. Водночас М. Бровко вказує на умовність поділу культури на два складники: матеріальної або духовної життєдіяльності. Л. Мемфорд вважає культуру єдиним про-

цесом взаємодії. М. Попович зауважує, що «нелогічно зараховувати знаряддя праці до матеріальної культури, а їх виготовлення та використання – до духовної» [12]. Подібний підхід пропонує С. Кримський, який зазначає, що синкретизм матеріальної і духовної культури об'єднує досягнення в усіх сферах життєдіяльності суспільства [5].

Аналізуючи об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на формування духовної культури особистості, науковці пов'язують їх з культурними формами, які здебільшого спрямовані на виробництво знань, цінностей та ідеалів, і найменш зорієнтовані на безпосереднє обслуговування практичних потреб людини. Дж. Манетті зазначає, що людина є творцем, результатами творчої діяльності якого виступають «численні діяння розуму й рук «наш живопис, наша скульптура, наші мистецтва, наші науки, наша мудрість...» [7, с. 24]. О. Рудницька, В. Лозовий, Д. Чесноков пов'язують духовну культуру з формуванням ціннісних орієнтирів, досягненнями науки, мистецтвом, освітою. Л. Паньків, беручи за основу могутній пізнавальний і виховний потенціал духовного життя людини, її внутрішнього світу, стверджує, що культура створює, зберігає, транслює світові, загальнолюдські цінності у художніх образах і через них впливає на свідомість людини. М. Кравець, В. Лихвар, О. Семашко, Д. Погорілий, В. Піча, Є. Подольська, В. Лихвар довели, що первісним у реалізації духовного складника є проєкт, втілений внаслідок розумової діяльності особистості. На роль культури у формуванні духовних цінностей вказує Н. Зеленська: «Культура є найважливішою складовою частиною духовного обличчя особистості. Від її наявності та ступеня розвитку в людині залежить її інтелігентність, творча

спрямованість зусиль і діяльності, особлива натхненність спрямованостей до світу та інших людей» [4, с. 76]. Н. Бутенко розглядає духовну культуру як отримання ціннісного досвіду, що впливає на здібності до творчої діяльності людини. Р. Вечірко, Т. Гриценко, М. Лукашевич особливою сферою духовного рівня спілкування вважають національну культуру. І. Лященко, О. Найден, В. Новайчук вказують на роль народної культури (обряди, звичаї, міфи, повір'я, легенди, фольклор) у формуванні духовних цінностей. За словами В. Лозового, духовна культура є тією сферою діяльності, яка пов'язана зі свідомістю, духом, його формуванням, розвитком і вдосконаленням.

Беручи за основу спільність культурних цінностей, В. Андрущенко, Є. Головаха, П. Кононенко, С. Рядова, М. Шульга підрозділяють культуру на: світову, загальнолюдську, національну, етнічну, міську, сільську, молодіжну, особистісну, культуру сім'ї.

Висновки. Багатоаспектність визначення терміна «культура» дала нам змогу розкрити сучасні особливості та визначити структурно-логічну будову архітекtonіки культури, її понятійно-категоріального апарату. Констатовано, що «культура» – це явище неоднозначне та багатоаспектне, трактується як система, що історично розвивається, як система створених людиною матеріальних і духовних цінностей, соціокультурних норм і шляхів її поширення та споживання, а також процес самореалізації і саморозкриття потенціалу особистості та суспільства в різних сферах життя. Подальшого вивчення потребують питання архітекtonіки культури та її соціально-пізнавального функціонального призначення, закономірностей культурної місії педагогічних працівників.

Література:

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
2. Дворецька Г.В. Соціологія : навчальний посібник. Київ, 2002. 472 с.
3. Закович М.М. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навчальний посібник. Київ, 2007. 567 с.
4. Зеленська О.М. Аналіз результатів пілотного дослідження щодо визначення рівня сформованості полікультурної компетентності курсантів. *Педагогічний дискурс* : збірник наукових праць. Хмельницький : ХГПА, 2008. С. 48–53.
5. Кримський С.Б. Наука як феномен культури. *Наука і культура: Україна* : щорічник. Вип. 21. Київ : Тов-во «Знання Української СРР», 1987. С. 132–136.
6. Kroeber A.L., Kluckhohn C. Culture. Critical Review of Concepts and Definitions. *Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology*. Cambridge, 1952. P. 155–169.
7. Лю Сін'ятін. Виховання естетичної культури майбутніх хореографів у позааудиторній діяльності університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини, 2017. 217 с.
8. Папушина В.А. Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль. нац пед. ун-т ім. В. Гнауска, Тернопіль, 2021. 560 с.

9. Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка. Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. С. 15–16
10. Погорілий Д.Є., Подольська Є.А., Лихвар В.Д. Культурологія: 100 питань – 100 відповідей : навчальний посібник. Київ, 2008. 240 с.
11. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А. Культурологія : навчальний посібник. Київ, 2005. 392 с.
12. Попович М.В. Культура в розмаїтості понять, явищ і схем поступу. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2008. Т. 5. С. 477–478.
13. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.
14. Риккерт Г. Введение в трансцендентальную философию. Киев, 1904.
15. Сабадуха В.О. Пріоритет духовного над матеріальним як онтологічна засада життєдіяльності людини і суспільства. *Практична філософія*. 2014. № 3. С. 153–160.
16. Чукут С.А. Генеза духовної культури (управлінський вимір). Київ. 1999. С. 34–47.
17. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 379 с.

References:

1. Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainskiy pedahohichniy slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid, 1997. 374 s.
2. Dvoretzka, H.V. (2002). *Sotsiologhiia [Sociology]: Kyiv [in Ukrainian]*.
3. Zakovych, M.M. (2007). *Kulturolohiia [Culturology]*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Zelenska, O.M. (2008). *Analiz rezultativ pilotnoho doslidzhennia shchodo vyznachennia rivnia sformovanosti polikulturnoi kompetentnosti kursantiv*. Khmelnytskyi: KhHPA [in Ukrainian].
5. Krymskyi, S.B. (1987). Nauka yak fenomen kultury [Science as a cultural phenomenon]. *Nauka i kultura – Science and culture*, 21, 132–136 [in Ukrainian].
6. Kroeber, A.L., Kluckhohn, S. (1952). *Culture. Critical Review of Concepts and Definitions. Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology*. Cambridge, P. 155–169 [in English].
7. Liu, Sintin (2017). Vykhovannia estetychnoyi kultury maybutnikh khoreohrafiv u pozaudytorniy diialnosti universytetu [Education of the aesthetic culture of future choreographers in extracurricular activities of the university]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Uman: Uman. derzh. ped. un-t im P. Tychyny [in Ukrainian].
8. Papushyna, V.A. (2021). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia estetychnoi kultury maybutnikh uchyteliv ukrayinskojyi movy i literatury [Theoretical and methodological principles of the formation of the aesthetic culture of future teachers of the Ukrainian language and literature]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Ternopil: nat. ped. V. Hnatiuka un-t [in Ukrainian].
9. Pashuk, A. (2007). *Filosofskyi svitohliad Ivana Franka [Philosophical worldview of Ivan Franko]*. Lviv [in Ukrainian].
10. Pohorilyi D.Ye., Podolska, Ye.A., & Lykhvar, V.D. (2008). *Kulturolohiia 100 pytan – 100 vidpovidei [Cultural studies: 100 questions – 100 answers]*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Podolska, Ye.A., Lykhvar, V.D., & Ivanova, K.A. (2005). *Kulturolohiia [Culturology]*. Lviv [in Ukrainian].
12. Popovych, M.V. (2008). *Kultura v rozmayitosti poniat, yavyshch i skhem postupu [Culture in a variety of concepts, phenomena and schemes]*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Voytka, V.I. (Eds.). (1982). *Psykhologichniy slovnyk [Psychological dictionary]*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Rykkert, H. (1904). *Vvedenye v transtsendentalnuiu fylosofyiu [Introduction to transcendental philosophy]*. Kyiv [in Ukrainian].
15. Sabadukha, V.O. (2014). Priorytet dukhovnoho nad materialnym yak ontolohichna zasada [The priority of the spiritual over the material as the ontological basis of human and social life]. *Praktychna filosofiiya – Practical philosophy*, 3, 153–160 [in Ukrainian].
16. Chukut, S.A. (1999). *Heneza dukhovnoi kultury (upravlinskyi vymir) [Genesis of spiritual culture (administrative dimension)]*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Shynkaruk, V.I. (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv [in Ukrainian].